

УДК 371.13.064.2:373.3

ПРОЦЕС СПІЛКУВАННЯ ЯК УМОВА РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Інна Міщук

*Луцький педагогічний коледж
пр. Волі, 36, 43000 Луцьк, Україна*

Розглянуто різні аспекти формування емоційно-комунікативних якостей майбутнього вчителя початкових класів, головні функції спілкування; наведено приклади вправ.

Ключові слова: емоційно-комунікативні якості, комунікативна культура, спілкування, функції спілкування.

У сучасних умовах модернізації освіти, переорієнтації її на реалізацію особистісно орієнтованої концепції зростають вимоги до підготовки вчителя початкових класів. Вихователь дітей молодшого шкільного віку повинен вміти брати до уваги індивідуальні інтереси кожного вихованця, сприяти розвитку в учнів високоморальних якостей, які дають змогу їм стати активними повноправними громадянами своєї держави та самореалізуватися як особистості. Розв'язувати нові завдання зможе лише такий вчитель, який здатний приймати самостійні рішення, вміти переконувати учнів у правильності своєї позиції, вести їх за собою на шляху досягнення поставлених цілей, ефективно взаємодіяти з батьками школярів та колегами. Учитель повинен бути не тільки професійно компетентним, з високим рівнем педагогічної моральної культури, але й мати відповідним чином сформовані емоційно-комунікативні якості. Компетентність, ініціативність, лідерські риси визначаються здатністю бути одночасно організатором і учасником спільної з учнями діяльності.

Як відомо, справжній лідер вміє не тільки адекватно виразити власні думки та почуття, правильно зрозуміти інших людей, але й знайти оптимальні засоби впливу на них, переконати їх у своїй правоті. У процесі формування системи лідерських здібностей у студентів виокремлюється важлива проблема розвитку професійно-мовленнєвої діяльності вчителя.

Зауважимо, що майстерність володіння мовою є необхідною передумовою для виявлення лідерства, бо саме мова є головним засобом комунікації людей, організації їх взаємодії. Справжній педагог повинен вміти результативно спілкуватися з іншими людьми, за допомогою слова успішно

впливати на їхню поведінку, пропагувати серед них свої життєві цінності, виявляти особистісні риси в процесі комунікації.

У науковій літературі розглянуто різні аспекти формування емоційно-комунікативних якостей. Наприклад, С. Дорошенко, В. Чихаєв та інші досліджували процес засвоєння людиною основ мовленнєвої культури. Ці науковці однією з необхідних передумов ефективності цього процесу визначили забезпечення правильності мовлення. Зокрема, С. Дорошенко зазначав, що кожний вчитель повинен володіти навичками прийнятої в літературній мові вимови звуків, звукосполучень, навчитися дотримуватися нормативних вимог уживання слів, правильно конструювати речення, вміло застосовувати інтонаційні прийоми усного мовлення [4, с. 3–4]

В. Чихаєв водночас звертає увагу на те, що культуру мовлення не можна ототожнювати тільки з його „правильністю”, дотриманням мовної нормативності. Опанування мовою передбачає й виявлення вміння точно добирати та використовувати мовленнєві засоби, які дають змогу оптимально досягати конкретної мети в кожній ситуації спілкування. Він посилався на думку відомого лінгвіста С. Ожегова, що висока культура мовлення виявляється не тільки в дотриманні норм літературної мови, але й у вмінні знайти найбільш точний, найбільш дохідливий (найбільш виразний) та найбільш доречний (найбільш відповідний конкретному випадку) засіб для вираження власної думки [8, с. 64].

Інші науковці (І. Зязюн, Л. Крамущенко, І. Кривонос, Н. Тарасович [5], В. Чихаєв [8] та ін.) більше уваги звертають на необхідність формування в майбутніх фахівців мовленнєвої техніки. На їхню думку, вона містить сукупність прийомів фонаційного дихання, мовленнєвого голосу та дикції, доведених до навичок. Фонаційне дихання передбачає три моменти: активність та непомітність вдиху через ніс; правильно організований видих (фокусування струменя повітря в одній точці); розподіл видиху (вміння видихати повітря окремими порціями). У наукових працях вищенаведених авторів також визначено такі характерні ознаки добре відпрацьованого мовленнєвого голосу:

- достатня сила голосу (чути в будь-якій аудиторії);
- достатнє посилення звуку (здатність досягати кожного слухача);
- широкий звуковисотний діапазон (рухливість, гнучкість голосу, що дає змогу змінювати інтонаційно-мелодичний малюнок мовлення);
- добрий тембр голосу (від нього залежить легкість сприйняття);
- польотність (здатність виділятися на тлі інших звуків);
- витривалість (низька стомлюваність голосу, що дає змогу витримувати значне голосове навантаження [8, с. 79–80].

На нашу думку, одним з головних показників засвоєння комунікативної культури є наявність певних ознак мовлення, а саме: правильності, чистоти,

зрозумілості, дохідливості, логічності, точності, доречності, багатства словникового складу, виразності, естетичності. Тільки гармонійне поєднання цих комунікативних характеристик може сприяти перетворенню мовлення на інструмент ефективного спілкування та взаємодії з людьми, організації спільної діяльності для досягнення професійних цілей.

Зауважимо, що спілкування є складним багатоаспектним процесом, під час якого налагоджуються та розвиваються контакти між людьми. Науковці визначають різні функції спілкування. Наприклад, Г. Бороздіна пропонує класифікацію, яка охоплює такі функції спілкування:

- комунікативну, яка забезпечує обмін інформацією між людьми;
- інтерактивну, яка виявляється через організацію взаємодії між індивідами;
- перцептивну, що зумовлює сприйняття співрозмовниками один одного, реалізація якої спрямована на налагодження їх взаєморозуміння [2, с. 8].

Беручи до уваги специфічні особливості педагогічного спілкування, І. Зязюн, Л. Крамущенко, В. Семіченко та Н. Тарасович [5] пояснюють, що завдяки комунікативній функції спілкування відбувається обмін між педагогом та дітьми матеріальними й духовними цінностями, інтелектуально-емоційною інформацією. Реалізація інтерактивної функції спілкування забезпечує пізнання особистості іншою людиною (насамперед педагогом), її самоствердження, виявлення співпереживання до іншої особи, обмін ролями (прагнення увійти у роль іншої людини, зрозуміти її стан та думки). Інтерактивна функція спрямована на організацію педагогічної взаємодії між вчителем та учнями.

Деякою мірою інший підхід до визначення головних функцій спілкування визначають О. Гойхман та Т. Надєїна [3]. Першою функцією вони визначають інформаційну, другою – емотивну функцію спілкування (безпосереднє вираження почуттів, емоцій), що наближається до перцептивної функції. Третьою називають агітаційну функцію спілкування (спонукання, прикликання, прохання). На наш погляд, мета реалізації цієї функції збігається з метою реалізації інтерактивної функції. Зауважимо, що між описаними класифікаціями функцій спілкування суттєвих відмінностей немає.

На нашу думку, важливими функціями педагогічного спілкування можна вважати комунікативну, формувальну та навчальну (освітню). Такий підхід відображає головну триєдину мету педагогічної діяльності (навчання, виховання та розвиток особистості), але не дає змоги чітко усвідомити механізм впливу педагога на особистість школяра засобами спілкування.

В. Семіченко виділяє інші функції спілкування. На її думку, під час цього процесу реалізуються такі функції:

- контактна – досягнення співрозмовниками стану готовності до підтримки взаємозв'язку під час взаємодії;
- інформаційна – узгодження дій для організації спільної діяльності;
- спонукальна – стимулювання активності партнера, спрямування її на виконання певних дій;
- координаційна – узгодження дій для організації спільної діяльності;
- розуміння – правильного сприйняття змісту повідомлення та стану співрозмовника;
- емотивна – цілеспрямоване стимулювання у партнера необхідних емоційних переживань чи їх зміни за допомогою власного емоційного стану;
- налагодження взаємин – усвідомлення власного місця в системі рольових, статусних, ділових, міжособистісних та інших зв'язків у соціумі;
- організація впливу – зміна стану, поведінки співрозмовника, його ціннісно-мотиваційної сфери [6, с. 4].

Серед головних функцій спілкування, на наш погляд, доцільно виділити такі: комунікативну, інтерактивну та перцептивну. Зауважимо, що ефективність реалізації усіх функцій спілкування значною мірою залежить від доречного використання головних засобів комунікації. Науковці в своїх працях поділяють їх на декілька груп. Наприклад, у Л. Аверченко виділяв такі групи засобів комунікації: мовленнєві, невербальні (жести, міміка, пантоміміка), паралінгвістичні (якість голосу, його тональність, діапазон) та екстралінгвістичні (паузи, сміх, плач, темп мовлення) [1, с. 8]. Г. Бороздіна визначає інші групи: вербальні, кінесичні (жести, пози, міміка), проксемічні (просторові та часові характеристики), паралінгвістичні [2]. На наш погляд, найбільш повну класифікацію засобів комунікації запропонувала група полтавських науковців. На їхню думку, невербальні засоби доцільно поділити на такі групи: фізіономіка (експресія обличчя і фігури, зумовлені будовою тіла); артефакти (прикраси зовнішності); просодика (характеристика голосу); система запахів (природні та штучні); текесика (система дотиків, дотику руки, поплескування); екстралінгвістика (введення в мову пауз, сміх, плач тощо); кінесика (комунікативно значущі рухи); проксеміка (дистанція, взаємне розміщення у спілкуванні); часові характеристики (час, запізнення) [5, с. 59].

Вважаємо, що одним з показників розвиненості емоційно-комунікативних якостей у майбутнього вчителя початкових класів є майстерне володіння усіма наведеними комунікативними засобами. Іншим показником сформованості цих якостей є, на нашу думку, те, що майбутній фахівець здатний застосовувати різні форми педагогічної взаємодії з учнями.

У наукових працях зазначено, що наявні різні форми взаємодії між людьми. Наприклад, Х. Кілмен, Дж. Скотт, У. Томас виділяють такі: співпраця, коли члени спільної взаємопов'язаної діяльності активно сприяють досягненню загальних цілей; протидія, коли кожен з партнерів намагається протидіяти досягненню індивідуальної мети іншим; компроміс, коли члени взаємопов'язаної діяльності, намагаючись досягнути власної мети, одночасно поступаються деякими своїми інтересами; ухиляння, коли обидва партнери ухиляються від активної співпраці [8, с. 128].

Л. Аверченко доповнює цю сукупність форм взаємодії ще двома: односпрямоване сприяння, коли один із членів взаємодії намагається залучити іншого до реалізації певної мети, а той ухиляється від співпраці; контрастна взаємодія, коли один з партнерів прагне допомогти іншому, а той активно намагається цьому протидіяти [1, с. 9].

На наш погляд, для реалізації інтерактивної функції спілкування залежно від особливостей конкретної ситуації майбутній педагог повинен вміти реалізувати всі вищенаведені форми взаємодії, крім протидії. Вважаємо, що використання цього стилю взаємодії (він має ще назву конкуренції) у роботі з дітьми є недопустимим.

Для оптимальної реалізації перцептивної функції навчання майбутні фахівці повинні добре зрозуміти сутність таких специфічних перцептивних явищ: ідентифікація (спроба однієї людини уподібнитися іншій, поставити себе на її місце); стереотипізація (сприйняття партнера на підставі „соціального стереотипу”, тобто як представника певної соціальної верстви населення з відповідними типовими особистісними рисами); рефлексія (спроба одного партнера детально уявити та пережити те, як його сприймає інший); емпатія (здатність збагнути емоційний стан людини у процесі співпереживання); зворотний зв'язок (осмислення відповідних реакцій співрозмовника) (Л. Аверченко [1], Г. Бороздіна [2] та ін.). Усвідомлення сутності вищезазначених явищ дасть змогу майбутнім учителям не тільки запобігти неправильних висновків у своїй праці під їхнім впливом, але й ліпше розуміти внутрішній світ кожної дитини, своєчасно виражати своє розуміння та співчуття, сприяти її самоствердженню в колективі.

Зазначимо, що сучасні науковці виділяють багато рис, без наявності яких індивідуум не зможе ефективно спілкуватися з іншими людьми, результативно організувати взаємодію з ними. Наприклад, В. Семіченко головними вважає такі: товариськість (міра прагнення особистості до спілкування); контактність (оволодіння способами спілкування); ініціативність (активність під час взаємодії, готовність взяти на себе відповідальність за налагодження контакту та весь процес взаємодії в цілому) [6, с. 26].

Проаналізувавши різні підходи до визначення емоційно-комунікативних якостей та беручи до уваги специфіку педагогічної діяльності, ми визначили систему, яка містить такі емоційно-комунікативні якості: товариськість, контактність (комунікативність), перцептивність (спостережливість), чуйність, емпатичність, експресивність, ініціативність, мовленнєва компетентність, репрезентативність.

Наведемо приклади вправ, які виконували студенти.

Вправа „Тричі так”

Студенти поділяються на пари. Один з учасників говорить фразу, яка відображає його стан, настрій чи відчуття. Після цього другий студент із пари повинен задати йому запитання, щоб уточнити та з'ясувати деталі. Вправу вважають виконаною, якщо у відповідь на запитання учасник одержує три відповіді „та”.

Вправа „Подискутуємо”

Студенти поділяються на дві групи. Представники кожної з них повинні відстоювати протилежні позиції з певного питання. (Наприклад, вони можуть бути прибічниками чи противниками „паління”, „загару” чи „роздільного харчування”) Члени кожної з команд повинні по черзі пропонувати аргументи, щоб підтримувати свою позицію. Обов'язковою є умова, що спочатку студенти повинні підтвердити, що вони зрозуміли погляд попереднього опонента.

Вправа „Карусель”

Студенти поділяються на дві групи, потім створюють два кола, повернувшись обличчям один до одного (внутрішнє коло – нерухоме, зовнішнє – рухоме). Викладач пропонує певну ситуацію, яку необхідно розіграти студентам у парі. Через три-чотири хвилини за сигналом викладача учасники зовнішнього кола рухаються до наступного учасника. Приклади ситуацій:

- *Перед Вами людина, яку Ви добре знаєте, але давно не бачили. Ви раді цій зустрічі...*
- *Перед Вами незнайома людина. Познайомтесь з нею...*
- *Перед Вами маленька дитина, вона чимось стурбована. Заспокойте її...*
- *Після тривалої розлуки Ви зустрічаєте кохану людину та дуже раді цьому...*

Формування лідерських рис майбутніх учителів – це складний процес. Розвиток емоційно-комунікативних якостей студентів є тільки одним з етапів у цьому процесі. Результати дослідження свідчать, що виконання таких вправ у поєднанні з іншими засобами педагогічної взаємодії сприяє підвищенню рівня емоційно-комунікативних якостей.

1. *Аверченко Л. К.* Управление общением. Москва; Новосибирск, 1999.
2. *Бороздина Г. В.* Психология делового общения. М., 2000.

3. *Гойхман О. Я., Надеина Т. М.* Основы речевой коммуникации / Под ред. проф. О. Я. Гойхмана. М., 1997.
4. *Дорошенко С. І.* Основы культуры і техніки усного мовлення. 2-ге вид., перероб. і доп. Х., 2002
5. Педагогічна майстерність / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; За ред. І. А. Зязюна. К., 1997.
6. *Семиченко В. А.* Психология общения. К., 1998.
7. *Скотт Дж. Г.* Конфликты, пути их преодоления. К., 1991.
8. Учителю о педагогической технике / Под ред. Л. И. Рувинского. М., 1987.

**COMMUNICATION AS A TOOL OF DEVELOPING THE EMOTIONAL
COMMUNICATIVE QUALITIES OF PRIMARY SCHOOL
PROSPECTIVE TEACHERS**

Inna Mishchuk

*Pedagogical College of Luts'k
Volya Prospect, 36, UA – 43000 Luts'k, Ukraine*

The article describes the different aspects of forming the emotional communicative qualities of a primary school prospective teacher, and the main functions of communication. The examples of exercises are given, as well.

Key words: emotional – communicative qualities, communicative culture, communication, functions of communication.

Стаття надійшла до редколегії 14.11.2006

Прийнята до друку 15.12.2006